

فصلنامه پژوهش‌های نوین روانشناختی

سال دوازدهم شماره ۴۷ پاییز ۱۳۹۶

تدوین مدل تاب‌آوری خانواده به صورت کیفی بر اساس دیدگاه متخصصان خانواده

هاجر کریمی‌نژاد^۱

مسعود صادقی^۲

سیمین غلامرضایی^۳

چکیده

این پژوهش با هدف تدوین مدلی از تاب‌آوری خانواده مطابق با فرهنگ ایرانی انجام شده است. این پژوهش به شیوه کیفی و با استفاده از رویکرد زمینه‌ای انجام شده است. ۱۵ متخصص خانواده و ازدواج با روش نمونه‌گیری هدفمند بررسی شدند و داده‌ها با استفاده از مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته و تعاملی تا رسیدن به اشباع اطلاعات گردآوری شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار MAXQDA10 استفاده گردید. در کدگذاری باز ۱۷۰ کد اولیه به دست آمد که در کدگذاری محوری براساس شباهت موضوعی در ۲۱ دسته موضوعی قرار داده شدند. در مرحله سوم یا کدگذاری انتخابی، تاب‌آوری خانواده به‌عنوان متغیر مرکزی یا اصلی شناخته شد. مدل تاب‌آوری خانواده می‌تواند نقشه مفهومی ارزشمندی برای جهت دادن به دامنه وسیعی از خدمات بشری باشد. در تمام تلاش‌هایی که برای کمک به افراد، زوجان و خانواده‌ها برای مقابله و سازگاری در طول بحران و ناگواری‌ها صورت می‌گیرد، یک دیدگاه نظام‌دار درباره تاب‌آوری حائز اهمیت است.

واژگان کلیدی: تاب‌آوری خانواده؛ مدل؛ پژوهش کیفی؛ متخصصان خانواده

۱- دانشجوی دکتری روان‌شناسی عمومی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران

۲- استادیار دانشگاه لرستان، گروه روان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، خرم‌آباد، ایران (نویسنده مسئول)،

Email:sadeghi41@yahoo.com

۳- استادیار دانشگاه لرستان، گروه روان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، خرم‌آباد، ایران

مقدمه

خانواده^۱ به‌عنوان نخستین هسته اجتماعی از دیرباز مورد توجه فلاسفه و اندیشمندان بوده و همواره نسبت به اهمیت آن تأکید شده است. قدمای فلاسفه، زندگی خانوادگی را بخش مستقلی از "حکمت عملی" می‌شمردند؛ به‌طوری که افلاطون در جمهوری، ارسطو در سیاست و بوعلی‌سینا در شفا با چنین دیدی و از این زاویه به زندگی خانوادگی نگریده‌اند. حتی بعضی از دانشمندان خانواده را بر جامعه ترجیح داده‌اند (زارع میرک‌آباد، ۱۳۹۱).

موضع ادیان الهی در مورد خانواده، دیدی خوش‌بینانه و انسانی است. در آیات و روایات خانواده محور اساسی سکینه و آرامش افراد قلمداد شده است. خانواده به‌عنوان اولین و مهم‌ترین کانون رشد و تربیت اهمیت فراوان و فوق‌العاده‌ای در شکل‌گیری و تکامل رفتاری دارد. مطالعات بسیاری نشان می‌دهند اعضای خانواده اگر در محیط‌های مناسب تجربه کسب کنند، رفتارهای بهنجار اجتماعی را در مراحل بعدی نشان می‌دهند (روزیان، ۱۳۹۰). اهمیت خانواده به‌عنوان نهادی که از یک سو با جامعه بزرگ‌تر در ارتباط است و از سوی دیگر مستقیماً با فرد در ارتباط است، به حدی است که برخی از صاحب‌نظران آن را از ارکان اساسی جامعه به‌نظر می‌آورند و تحقق جامعه‌ای سالم را در گرو دستیابی به خانواده سالم می‌پندارند (دست‌غیب، ۱۳۸۹). خانواده اولین نظامی است که فرد در آن چشم باز می‌کند و از آن تأثیر می‌پذیرد و آموزش می‌بیند. مطالعه خانواده نه تنها شناخت بهتر این نظام را میسر می‌سازد، بلکه شناخت ما از افرادی که در آن پرورش می‌یابند را فراهم می‌کند. به این علت که تمامی افراد از خانواده‌هایشان حتی در بزرگسالی نیز تأثیر می‌پذیرند، تعاملات و ارتباطات خانواده و نوع و شیوه تربیت خانواده بر توانایی‌ها و رفتارهای افراد اثر می‌گذارد (کشتکاران، ۱۳۸۸).

در سال‌های اخیر زندگی خانوادگی و دنیای اطرافمان تغییر بسیار چشمگیری کرده است که نه تنها با قرن‌های گذشته، بلکه با دهه‌های اخیر نیز شکل کاملاً متفاوتی یافته

است. در حالی که آرزومند روابط قوی و پایدار هستیم در مورد نحوه شکل‌گیری و حفظ آن‌ها برای پشت سر گذاشتن طوفان‌های زندگی مرددیم. اگرچه بعضی خانواده‌ها به وسیله بحران‌ها و فشارهای روانی مداوم متلاشی می‌شوند، اما آنچه درخور توجه است این است که سایر خانواده‌ها، مستحکم و قدرتمند جلوه می‌کنند. مطالعات مختلف نشان می‌دهند چگونگی پاسخ خانواده به رویدادهای تنش‌زا در زندگی فرد بیشتر از خود تنش‌زاها اهمیت دارد و خانواده نقش مهمی در تاب‌آوری^۱ یا آسیب‌پذیری فرزندان بازی می‌کند (ظریفی، ۱۳۹۱).

تاب‌آوری یک فرآیند پویاست که به موجب آن افراد هنگام روبروشدن با سختی‌ها، رفتارهای سازگارانه مثبتی را از خود به نمایش می‌گذارند (محسنی، ۱۳۹۲). گارمزی و ماستن^۲ (۱۹۹۱) تاب‌آوری را یک فرآیند، توانایی، یا پیامد سازگاری موفقیت‌آمیز با شرایط تهدیدکننده تعریف کردند (نقل از رنجبر، ۱۳۹۲). البته تاب‌آوری، تنها پایداری در برابر آسیب‌ها یا شرایط تهدیدکننده نیست و حالتی انفعالی در رویارویی با شرایط خطرناک نیست، بلکه شرکت فعال و سازنده در محیط پیرامونی خود است. می‌توان گفت تاب‌آوری، توانمندی فرد در برقراری تعادل زیستی-روانی، در شرایط خطرناک است (ذبیحی، نیوشا و منصور، ۱۳۹۱). تاب‌آوری اقدامی فعالانه در جهت ترمیم خویشتن و همسان‌سازی رفتار و اعمال جهت پشت سر گذاشتن شرایط آسیب‌زا و پیش‌بردن زندگی تعریف می‌شود (کیهانی، تقوایی، رجبی و امیرپور، ۱۳۹۳). همچنین تاب‌آوری به ظرفیت بازگشت از چالش‌های اجتماعی، مالی و یا احساسی به تعادل مجدد اطلاق می‌شود و بیانگر توانایی فرد جهت سازش‌یافتگی مجدد در برابر غم، ضربه، شرایط نامطلوب و عوامل تنیدگی‌زای زندگی است (قاسم و چاری، ۱۳۹۱). در تعریف از تاب‌آوری در فرهنگ ایرانی و اسلامی می‌توان به واژه صبر در برابر مشکلات اشاره کرد. شاید بتوان واژه صبر را معادل تاب‌آوری دانست. صبر و شکیبایی در آیات قرآنی به معنای تحمل سختی‌ها و مشکلات است به گونه‌ای که مهار امور از دست نرود و با عقلانیت و تدبیر استقامت و پایداری کند تا به مقصود برسد (صیدی سارویی، ۱۳۹۱). هالی^۳ (۲۰۰۰) اذعان می‌دارد با وجود تعاریف

1- resilience
3- Hawley

2- Garmezy & Masten

متعدد از تاب‌آوری، در تمام تعاریف چندین وجه مشترک وجود دارد: ۱- تاب‌آوری سطحی از مقابله با سختی‌ها است یا درجه‌ای است که افراد به مشکلات پاسخ می‌دهند. ۲- تاب‌آوری آرامش و راحتی به‌دنبال دارد به‌عبارت دیگر افراد، تاب‌آوری را به‌منظور ترمیم بدبختی‌ها و فائق‌آمدن بر سختی‌ها به‌کار می‌گیرند. ۳- سرانجام تاب‌آوری توانایی‌ای است که به افراد امکان غلبه بر سختی‌ها و مشکلات را می‌دهد.

از آن‌جا که عوامل خطرزای متعددی در طول زندگی وجود دارد یک تاب‌آوری موفق به عوامل محافظتی نیاز دارد که افراد را قادر سازد به این تغییرات پاسخ سازگارانه‌ای بدهند. در خصوص عوامل مؤثر بر تاب‌آوری اکثر پژوهشگران معتقد به سه عامل مؤثر در این زمینه هستند که عبارتند از: الف) خصوصیات فردی (مثل: شایستگی‌های فرد، مهارت‌ها و رفتار)، ب) عوامل محافظتی و ترمیمی خانواده (مثل: راهبردهای انضباطی، صمیمیت و الگوهای ارتباطی)، ج) نیروهای اجتماعی (مثل: خدمات، شبکه‌های اجتماعی و...) (حسام پور، ۱۳۸۸).

مساله فقط آسیب‌پذیری یا تاب‌آوری فرد نیست؛ مهم‌تر از آن، نظام خانواده است که در سازگاری نهایی تأثیر می‌گذارد. حتی افرادی که به‌طور مستقیم تحت تأثیر بحران قرار نمی‌گیرند، به‌واسطه پاسخ‌های خانواده و تبعات آن روی سایر روابط، از آن متأثر می‌شوند. اینکه یک خانواده چطور با تجربه‌های مختل‌کننده مواجه شده و آن را کنترل می‌کند، سپر فشار روانی می‌شود، خود را دوباره سازماندهی می‌کند و به حیات خود ادامه می‌دهد، بر انطباق بلافصل و بلندمدت همه اعضای خانواده و روی پاماندن و سلامت واحد خانواده تأثیر می‌گذارد. واژه «تاب‌آوری خانواده»^۱ به فرآیندهای انطباقی و مقابله‌ای خانواده به-عنوان یک واحد کارکردی اشاره دارد (والش، ۲۰۰۶؛ ترجمه: دهقانی، خواجه رسولی، محمدی و عباسی، ۱۳۹۵). مفهوم تاب‌آوری خانواده توجه ما را از خانواده به عنوان یک منبع حمایتی برای اعضای به خانواده به‌عنوان یک کل تغییر می‌دهد (والش، ۲۰۱۱). تاب‌آوری خانواده یک چارچوب نظری برای فهم ظرفیت خانواده‌ها در مواجهه شدن با

1- family resilience

بحران‌ها، چالش‌ها، ناراحتی‌ها، حل موفقیت‌آمیز آنها و سازگاری فراهم می‌کند. وقتی یک بحران یا استرس وارد می‌شود خانواده‌ها سعی می‌کنند بین نیازها و ظرفیت‌هایشان تعادل برقرار کنند (ون و هانلی^۱، ۲۰۱۵). این که خانواده‌ها چگونه تغییرات را ایجاد می‌کنند به مهارت‌ها و منابع دردسترس آنها برای غلبه بر بحران بستگی دارد که سطوح مختلفی از تاب‌آوری را به وجود می‌آورد (والش^۲، ۲۰۰۲). خانواده معمولاً به‌عنوان یک عامل حفاظتی در تاب‌آوری به حساب می‌آید. عواملی که باعث تاب‌آوری خانواده می‌شوند متعدّدند. هوپر^۳ (۲۰۰۸) عوامل تاب‌آوری خانواده را، گرمی خانواده، مهربانی، حمایت هیجانی، ساختارها، کارکردها و محدودیت‌های خانواده می‌داند. مدل‌های محدودی در زمینه تاب‌آوری خانواده وجود دارد که عبارتند از: مدل چهاربعدی هنری، موریس و هاریست^۴ (۲۰۱۵)، مدل پنج سطحی مک کوبین^۵ (۱۹۹۶)؛ به نقل از سیکسبی^۶، ۲۰۰۵، مدل ساختاری والش^۷ (۲۰۰۷)، مدل چندسطحی کارد و بارنت^۸ (۲۰۱۵).

مدل هنری، موریس و هاریست (۲۰۱۵)، برای تاب‌آوری خانواده از چهار بعد: ۱- حمایت خانواده ۲- سازگاری خانواده ۳- آسیب‌پذیری خانواده و ۴- عوامل تهدیدکننده خانواده، تشکیل شده است. مدل مک کوبین شامل پنج سطح ارزیابی استرس^۹، ارزیابی موقعیت^{۱۰}، پارادایم خانواده^{۱۱}، ارزیابی فرآیندهای وابستگی خانواده^{۱۲}، و طرحواره خانواده^{۱۳} می‌باشد (نقل از سیکسبی، ۲۰۰۵). مدل والش (۲۰۰۷) بر نظام باورها، الگوهای ساختاری و فرآیندهای ارتباطی تأکید می‌کند. مدل چندسطحی کارد و بارنت (۲۰۱۵) تاب‌آوری خانواده را مستلزم تمرکز بر سطوح مختلف از جمله افراد، روابط، خانواده و واحدهای بزرگ‌تر مثل مدرسه، همسایه‌ها و... می‌داند.

فیگلی^{۱۳} (۱۹۸۹) ویژگی‌های خانواده‌های تاب‌آور را این‌گونه بیان می‌کند: دارای تحمل

1- Wen & Hanley

3- Henry, Morris & Harrist

5- Sixbey

7- Card & Barnett

9- situational appraisal

11- appraisal process of family coherence

13- Figley

2- Hooper

4- McCubbin

6- Walsh

8- stressor appraisal

10- family paradigm

12- family schema

بالا، بیان واضح و مستقیم تعهدات و هیجانات، ارتباط باز و موثر، انسجام بالا، نقش‌های انعطاف‌پذیر، به‌کارگیری منابع موثر، فقدان خشونت، تمرکز بر حل مشکل و پذیرش وجود مشکل (نقل از مارش^۱، ۲۰۰۳).

طبق پژوهش سیمون، مورفی و اسمیت^۲ (۲۰۰۵) صفات تاب‌آوری که موجب تسهیل تاب‌آوری و انطباق خانواده می‌شود عبارتند از: سازگاری خانواده، ارتباط رضایت‌بخش با سایر اعضای خانواده و دوستان، رضایت زناشویی، تفریحات لذت‌بخش، لذت بردن از فرزندان، رضایت خانوادگی و رضایت از زندگی، گذراندن وقت با هم، سازگاری شخصی، ارتباط جنسی رضایت‌بخش و توافق خانواده درباره مسائل مالی. بلاک و بلاک^۳ (۲۰۰۶)، ماستن و کاست ورس^۴ (۱۹۹۸) و راتر^۵ (۱۹۸۵) عوامل خانوادگی را که تأثیرات مهمی در تاب‌آوری روان‌شناسی فرد داشتند اینگونه مشخص می‌کنند: ارتباط بین والدین و فرزندان، نگرش‌های والدین، ژنتیک، تعهد خانواده، سطح آموزش والدین، ناسازگاری و دعوای خانوادگی، فرزندپروری خوب، طلاق و جدایی والدین یا مرگ والدین (نقل از اوگلمان و ایرول^۶؛ ۲۰۱۵). مانیننا^۷ (۲۰۰۶) بیان می‌کند عامل‌هایی را که در تاب‌آوری خانواده نقش دارند عبارتند از: چشم‌انداز مثبت داشتن، معنویت، سازگاری اعضای خانواده، انعطاف‌پذیری و ارتباط افراد، مدیریت مالی، گذراندن زمان با هم، تفریح‌های مشترک، سنت‌های خانواده و حمایت اجتماعی. همچنین بیان شده فقدان ارتباط یک عامل خطر برای تاب‌آوری خانواده محسوب می‌شود. یون^۸، نیوکرک^۹ و پری جنکینز^{۱۰} (۲۰۱۵) بیان می‌کنند که عادت‌ها و سنت‌های خانوادگی مثل این که والدین و فرزندان به‌طور منظم با هم شام بخورند در تقویت تاب‌آوری فرزندان و افزایش سازگاری آنها با والدین نقش دارد.

ماستن و مان^{۱۱} (۲۰۱۵)، به ساختار خانواده برای افزایش تاب‌آوری توجه کردند. آنها معتقدند ساختار خانواده به‌عنوان پلی است بین اعضای خانواده و تاب‌آوری، که شامل ۵

1- Marsh
3- Block & Block
5- Rutter
7- Manyena
9- Newkirk
11- Masten & Mann

2- Simon, Murghy & Smith
4- Masten & Coastworth
6- Ogelman & Erol
8- Yoon
10- Perry-Jenkins

مؤلفه می‌باشد: ۱- معیارهایی برای سازگاری مثبت اعضای خانواده ۲- وجود یک خط سیر برای تاب‌آوری که ممکن است به علت تنوع در انواع، روش‌ها و سطوح متفاوت باشد ۳- فرآیندهای ترقی و پیشرفت ۴- عوامل حفاظتی خانواده ۵- چالش‌ها، اختلال‌ها و عوامل خطر.

بیشتر پژوهش‌های انجام شده در زمینه تاب‌آوری در داخل و خارج بر روی عوامل تاب‌آوری فردی انجام گرفته است. پژوهش‌های اندکی در زمینه تاب‌آوری خانواده صورت گرفته است که در آن پژوهش‌ها نیز فقط یک یا چند بعد خانواده در نظر گرفته شده است. از جمله عواملی که تأثیر آن در ایجاد و افزایش تاب‌آوری خانواده مورد توجه قرار گرفته است، تاب‌آوری و الگوهای ارتباطی خانواده (کاسیس^۱، آرتز^۲، اسکومبر^۳ و اسکومبر و مولدنهور^۴؛ ۲۰۱۳، صیدی سارویی، ۱۳۹۲؛ کشتکاران، ۱۳۸۸؛ سعدآبادی، ۱۳۸۹)، عملکرد خانواده (تچان^۵، کیسر^۶، چسنی^۷، الکن^۸ و بویس^۹؛ ۱۹۹۶؛ عبادت‌پور، ۱۳۹۲؛ خداجوادی، ۱۳۹۰)، انسجام و انعطاف خانواده (رنجبر، ۱۳۹۲)، کیفیت زندگی و رضایت از زندگی (قره‌داغی قهرمانلو، ۱۳۹۱؛ روزگار، ۱۳۹۱؛ پورنواب، ۱۳۸۹) و... بنابراین با توجه به اینکه مدلی جامع از تاب‌آوری خانواد وجود ندارد و با توجه به اینکه فرض بر این است که تاب‌آوری خانواده وابسته به فرهنگ است و ممکن است در هر زمانی به علت چالش‌ها و حوادث متفاوتی که خانواده‌ها با آن مواجه هستند، تغییر کند (هولروید^{۱۰}، ۲۰۰۵)، این پژوهش درصدد است که به صورت کیفی و با استفاده از نظر متخصصان خانواده مدلی جامع از تاب‌آوری خانواده متناسب با فرهنگ جامعه ایرانی ارائه دهد این پژوهش درصدد آن است که با جویا شدن نظر متخصصان خانواده و ازدواج در زمینه معیارها و ویژگی‌های تاب‌آوری خانواده، افق روشنی در مقابل کارشناسان، درمانگران خانواده و خانواده‌های ایرانی باز نماید بنابراین مسئله اصلی این پژوهش، تدوین مدل تاب‌آوری خانواده

1- Kassis

3- Scombor

5- Tschann

7- Chesney

9- Boyce

2- Artz

4- Moldenhaur

6- Kaiser

8- Alkon

10- Holroyd

براساس نظر متخصصان خانواده به‌صورت کیفی و با استفاده از رویکرد زمینه‌ای است.

روش پژوهش

این پژوهش به شیوه کیفی و با استفاده از رویکرد زمینه‌ای انجام شده است. در ابتدا با مرور ادبیات پژوهش، سؤالات مصاحبه نیمه‌ساختاریافته در زمینه تاب‌آوری خانواده تدوین شد. به‌نحوی که با صحت محتوا و کفایت سؤالات تدوین شده بتوان معیارها و ویژگی‌های تاب‌آوری خانواده را از نظر متخصصان خانواده و ازدواج جویا شد. در مصاحبه نیمه ساختاریافته سؤال‌ها در یک راهنمای مصاحبه با تمرکز بر روی مسائل یا حوزه‌ای که باید پوشش، و مسیرهایی که باید پیگیری شود، گنجانیده می‌شود. توالی پرسش‌ها برای همه شرکت‌کننده‌ها مثل هم نیست، و به فرآیند مصاحبه و پاسخ‌های هر فرد بستگی دارد. اما راهنمای مصاحبه به پژوهشگر اطمینان می‌دهد انواع مشابهی از داده‌ها را از همه آگاهی‌دهندگان گردآوری کند. این نوع مصاحبه، در عین تمرکز بر موضوع پژوهش، با دارا بودن انعطاف‌پذیری لازم، به مصاحبه‌شوندگان امکان می‌دهد به جنبه‌هایی از موضوع بپردازند که از دیدگاه آن‌ها دارای اهمیت است (صادقی، ۱۳۹۳). بنابراین در این پژوهش برای اینکه تمام حوزه‌های تاب‌آوری خانواده پوشش داده شود و انواع مشابهی از داده‌ها استخراج شود و همچنین به‌علت انعطاف‌پذیری از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده گردید. پس از تدوین سؤالات مصاحبه نیمه‌ساختاریافته، جلسات مصاحبه توسط پژوهشگران با متخصصان خانواده و ازدواج انجام شد. البته قبل از شروع هر مصاحبه اخذ اجازه ضبط صدا و کسب رضایت از شرکت در مطالعه، در خصوص اهداف مطالعه، علت ضبط مصاحبه، اطمینان‌بخشی در مورد رعایت محرمانه ماندن اطلاعات و هویت آنها توضیحات لازم ارائه شد. زمان مصاحبه‌ها از ۱۵ دقیقه تا حداکثر یک ساعت به طول انجامید. به‌موازات فرآیند مصاحبه، یافته‌ها تحلیل شد و تعداد جلسات مصاحبه تا حد اشباع مقوله افزایش یافت.

برای بررسی محتوای مصاحبه‌های صورت گرفته، مفهوم‌سازی و استخراج مقوله‌ها از شیوه سیستماتیک استفاده شد. طرح تحقیق سیستماتیک نظریه برخاسته از داده‌ها بر

استفاده از مراحل تحلیل داده‌ها از طریق کدگذاری باز، کدگذاری محوری، و کدگذاری گزینشی تأکید دارد (بازرگان، ۱۳۹۳). فرآیند کدگذاری داده‌ها در جریان گردآوری داده‌ها به اجرا درآمد. در کدگذاری باز، داده‌ها به دقت به کوچک‌ترین اجزاء ممکن شکسته و در مرحله دوم داده‌ها براساس تفاوت و تشابه با یکدیگر، مقایسه و طبقه‌بندی شدند. بعد از حرکت و لغزش‌های مکرر در بین طبقات و کدها، دسته‌بندی صورت می‌گیرد، کدهای مشابه در طبقاتی قرار می‌گیرند که با نام‌هایی گویا قابل شناسایی و درک باشند. پیش‌فرض‌هایی درباره رابطه بین طبقه‌بندی‌ها و چارچوب پنداشتی به وجود می‌آید که این پیش‌فرض‌ها پژوهشگر را برای جمع‌آوری داده‌های بعدی هدایت می‌نماید. داده‌های جدید همزمان با تمام داده‌ها مقایسه می‌شوند تا محوریت مطلوب در بین داده‌ها آشکار گردد. در مرحله سوم یا کدگذاری انتخابی تلاش شد تا محوریت داده‌ها کشف و طبقه مرکزی انتخاب شود. طی این مرحله، مفهومی که محل ارجاع سایر طبقات و مرتبط با آنهاست به‌عنوان متغیر مرکزی شناخته می‌شود. در این مرحله از پژوهش، تاب‌آوری خانواده که، محل ارجاع سایر طبقات و مرتبط با آنهاست به‌عنوان متغیر مرکزی شناخته شد. در این پژوهش از به‌کارگیری طبقات از قبل تعیین شده اجتناب گردید تا طبقات از درون داده‌ها استخراج شوند. برای عملیات مذکور از نرم‌افزار MAXQDA10 استفاده شد.

جامعه آماری: جامعه آماری در این پژوهش شامل کلیه متخصصان خانواده و ازدواج که دارای مدرک دکتری تخصصی در یکی از گرایش‌های رشته‌های مشاوره و روانشناسی در سال ۹۵-۱۳۹۴ بودند که حداقل ۵ سال تجربه کار درمانی با زوجان و خانواده‌ها را داشتند.

روش و طرح نمونه‌برداری: در این پژوهش نمونه‌گیری بصورت هدفمند و از روش نمونه‌گیری همگون^۱ استفاده شد. نمونه همگون شامل گروهی است که دارای ویژگی‌های مشابه‌اند. نمونه همگون زمانی مفید است که بخواهید گروه خاصی، مانند مصاحبه با

1- homogeneous

متخصصان یک زمینه یا اعضای ممتاز یک گروه را مشاهده یا مصاحبه کنید در نمونه گیری هدفمند پژوهشگر تماماً به انتخاب افرادی اقدام می‌کند که تأمین‌کننده اطلاعات مهمی هستند و مهم‌ترین اصل، انتخاب افرادی است که بتوانند اطلاعات مورد نیاز برای پاسخگویی به سؤالات پژوهش را فراهم آورند و این افراد بر اساس تجربه پدیده مورد پژوهش انتخاب می‌شوند (صادقی، ۱۳۹۲). در این پژوهش برای اینکه موارد^۱ انتخابی غنی از اطلاعات باشند و پژوهشگر از طریق آنها بتواند اطلاعات فراوانی درباره موضوع‌های اساسی مربوط به مسأله و هدف پژوهش به دست آورد، ملاک‌های معینی برای هدفمند بودن و همگون بودن نمونه‌گیری در نظر گرفته شد که عبارتند از: داشتن مدرک دکتری در یکی از گرایش‌های رشته‌های مشاوره و یا روانشناسی، حوزه کاری و اشتغال به حرفه درمانگری خانواده‌ها و زوج‌ها، ۵ سال تجربه کار کردن با خانواده‌ها و زوج‌ها، اطمینان از اینکه انتخاب شوندگان بالقوه تمایل دارند تجارب خود را در اختیار پژوهشگر قرار دهند، در نظر گرفتن دسترس‌پذیری موارد انتخابی، حاضر به همکاری و تمایل به شرکت در پژوهش. سپس افرادی که دارای ملاک‌های مذکور بودند و همچنین پژوهشگر می‌توانست به آنها دسترسی داشته باشد، درخواست ملاقات حضوری داده شد و در صورت حاضر بودن به شرکت در پژوهش با آنها مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و تعاملی به عمل آمد. نمونه گیری تا حد اشباع مقوله یعنی تا جایی که در جریان مصاحبه‌ها هیچ اطلاعات جدیدی به دست نیامد، ادامه یافت. در نهایت ۱۵ متخصص خانواده و ازدواج با روش نمونه‌گیری هدفمند بررسی شدند.

یافته‌ها

برای بررسی محتوای مصاحبه‌های صورت گرفته با متخصصان خانواده و ازدواج در سطح تحلیل خرد و استخراج مفاهیم اولیه و نظم‌دهی مفهومی از روش کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی استفاده شد.

از تجزیه و تحلیل کیفی متن مصاحبه‌ها پیرامون تاب‌آوری خانواده، مقوله‌های زیر به

1- cases

دست آمد.

جدول (۱) کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی استخراج شده را نشان می‌دهد:

جدول (۱)

کد	کدهای باز	کدهای محوری	مقوله هسته‌ای یا اصلی
۱	برقراری امنیت در فضای خانه	ایجاد فضای حمایتی مناسب	تاب‌آوری خانواده
۲	کانون گرم خانواده	و ایمن در خانه	
۳	فضای مثبت و کم‌تنش خانه		
۴	احساس کنترل بر محیط		
۵	حمایت همه‌جانبه اعضای خانواده از یکدیگر		
۶	داشتن فرصت جبران اشتباهات		
۷	رعایت نظم در خانه	تخصیص و اجرای مناسب	تاب‌آوری خانواده
۸	جایگاه مشخص افراد	نقش‌ها و وظایف	
۹	وظایف مشخص و تعریف‌شده		
۱۰	مرزهای مشخص با نفوذپذیری متوسط		
۱۱	وجود سلسله مراتب قدرت در خانواده		
۱۲	تقسیم نقش‌ها به شکل متعادل و منطقی		
۱۳	مسئولیت‌پذیری اعضا در برابر وظایف خود		
۱۴	پذیرش نقش‌ها توسط اعضا		
۱۵	توجه زن و شوهر به حساسیت‌های یکدیگر	روابط زوجی مناسب بین زن و شوهر	
۱۶	رابطه محترمانه زن و شوهر با هم		
۱۷	ابراز عشق و محبت زن و شوهر نسبت به هم		
۱۸	رابطه عاطفی و صمیمی بین زن و شوهر		
۱۹	فداکاری زن و شوهر نسبت به یکدیگر		
۲۰	رابطه واقع‌بینانه بین زن و شوهر		
۲۱	پذیرش تفاوت‌های بین زن و شوهر		
۲۲	سازگاری زن و شوهر با هم		
۲۳	تفاهم بین زن و شوهر		
۲۴	ابراز تعهد و وفاداری زن و شوهر نسبت به یکدیگر		

	تلاش برای پیشرفت همسر	۲۵
	رضایت زناشویی	۲۶
روابط شفاف، باز و صمیمی	رابطه گرم و صمیمی بین اعضا	۲۷
بین اعضای خانواده	پیوند عاطفی عمیق بین اعضا	۲۸
	رابطه عادلانه اعضا با یکدیگر	۲۹
	روابط دلسوزانه بین اعضا	۳۰
	روابط شفاف، مستقیم و باز بین اعضا	۳۱
	حسن نیت و صداقت در روابط	۳۲
	حاکمیت عشق و احساسات در روابط بین اعضا	۳۳
همدلی و درک متقابل اعضا	احترام و درک متقابل اعضا نسبت به یکدیگر	۳۴
نسبت به یکدیگر	همدلی بین اعضا	۳۵
	احترام گذاشتن به نظرات یکدیگر	۳۶
بیان مناسب هیجانات و احساسات	بیان راحت احساسات و افکار	۳۷
	داشتن فرصت تجربه کردن	۳۸
	توانایی کنترل احساسات و هیجانات	۳۹
	بازخوردهای مثبت اعضا به یکدیگر	۴۰
تعاملات مثبت و مناسب با اطرافیان و جامعه	نگاه مثبت نسبت به آشنایان، دوستان و اطرافیان	۴۱
	دوستدار دیگران	۴۲
	جلب حمایت اجتماعی و استفاده از آن	۴۳
	احترام و ارزش قائل شدن برای دیگران	۴۴
	پذیرش خود و دیگران	۴۵
	واقع بین بودن نسبت به اطرافیان	۴۶
	برقراری تعاملات مثبت با افراد مهم (خانواده خود، خانواده همسر، دوستان و...)	۴۷
	رابطه صمیمی با دیگران	۴۸
	داشتن شبکه ارتباطی و حمایتی گسترده	۴۹
	دوستدار جامعه	۵۰
	نگاه مثبت و اعتماد نسبت به جامعه	۵۱
	احساس مسئولیت نسبت به مردم و جامعه	۵۲
	حمایت کننده و دریافت کننده حمایت از جامعه	۵۳
	ترجیح منافع جامعه بر منافع فردی	۵۴
	احساس دین و تعهد نسبت به مردم و جامعه	۵۵

	سلامت جسمانی اعضا	۵۶
سلامت جسمانی و روانی اعضا	سلامت روانی اعضا	۵۷
ویژگی‌های شخصیتی سالم	صبر و تحمل بالای اعضا	۵۸
	آگاهی نسبت به نقاط قوت و ضعف خود	۵۹
	انتقادپذیری اعضا	۶۰
	عزت نفس بالای اعضا	۶۱
	عملگرا بودن اعضا	۶۲
	خودگردانی بالای اعضا	۶۳
	احساس ارزشمندی	۶۴
	اعتماد به نفس بالای اعضا	۶۵
	خودکارآمدی بالای اعضا	۶۶
	هدفمندبودن اعضا	۶۷
	سخت‌کوشی اعضا	۶۸
	نوع دوستی اعضا	۶۹
	آینده‌نگری اعضا	۷۰
	هماهنگی در رفتار	۷۱
	رازداری اعضا	۷۲
تاب‌آوری خانواده	حسابگری اعضا	۷۳
	وظیفه‌شناسی اعضا	۷۴
	قدرشناسی اعضا از یکدیگر	۷۵
	سازگاری بالای اعضا	۷۶
	سیک دل‌بستگی ایمن	۷۷
	استقلال فکری و عاطفی اعضا	۷۸
	باور به تلاش برای رسیدن به موفقیت	۷۹
باورها و انتظارات منطقی و انعطاف‌پذیر	باورهای معقول و منطقی	۸۰
	باورهای انعطاف‌پذیر	۸۱
	فرض‌ها و باورهای کارآمد	۸۲
	توقعات و انتظارات بجا از یکدیگر	۸۳
	عقاید و باورهای مثبت	۸۴
	توقعات و انتظارات بجا از جامعه و مردم	۸۵
ارزش‌ها و باورهای دینی و مذهبی	باورهای مذهبی	۸۶
	انجام مناسک مذهبی	۸۷

	توکل	۸۸
	اولویت‌دادن به فضائل انسانی	۸۹
	معنویت در خانواده	۹۰
	پایبندی به دین و مسائل مذهبی	۹۱
داشتن الگوهای مناسب و حمایتگر در تاب‌آوری	والدین تاب‌آور	۹۲
	وجود افراد حمایتگر و تاییدکننده اطراف فرد	۹۳
	داشتن الگوهای خانوادگی تاب‌آور	۹۴
	داشتن الگوهای کارآمد، منطقی و انعطاف‌پذیر	۹۵
اهداف مثبت، روشن و دست‌یافتنی (فردی و خانوادگی)	اهداف دست‌یافتنی و واقع‌بینانه	۹۶
	اهداف پیشرفت‌گرایانه	۹۷
	هدف بهزیستی در زندگی	۹۸
	اهداف روشن و مشخص	۹۹
	احترام به اهداف جمعی	۱۰۰
	اهداف خرد و کلان	۱۰۱
	داشتن دامنه‌ای از اهداف	۱۰۲
	اهداف مشترک	۱۰۳
	صبر برای رسیدن به هدف	۱۰۴
	احترام به اهداف خانوادگی	۱۰۵
همفکری و مشارکت اعضا در تصمیم‌گیری‌ها	تصمیم‌گیری‌های مشترک	۱۰۶
	همکاری و همبستگی اعضا با هم	۱۰۷
	همفکری و مشارکت اعضا	۱۰۸
	گفتگو بین اعضا	۱۰۹
تاب‌آوری خانواده	مشورت برای انجام کارها	۱۱۰
	پذیرش مشکل	۱۱۱
مساله‌گشایی و مدیریت مناسب بحران‌ها	برنامه‌ریزی منطقی و دقیق برای حل مشکل	۱۱۲
	تدبیر و خلاقیت برای حل مشکل	۱۱۳
	توانایی بالای حل مساله	۱۱۴
	گفتگو برای حل مشکل	۱۱۵
	مواجهه‌شدن با مشکلات	۱۱۶
	تلاش برای حل مشکل	۱۱۷
	آمادگی برای مشکلات احتمالی	۱۱۸
	باور به توانایی حل مساله	۱۱۹

استفاده از راهبردهای حل مساله مناسب	۱۲۰
برخورد منطقی و واقع‌بینانه با مشکلات	۱۲۱
نگاه‌کردن به مشکل به‌عنوان فرصتی برای تحقق قابلیت‌ها	۱۲۲
درخواست کمک از دیگران برای حل مشکل	۱۲۳
پیداکردن راه‌حل مناسب	۱۲۴
تصمیم‌گیری به موقع و مناسب	۱۲۵
اقدام سریع جهت رفع مشکل	۱۲۶
مدیریت مناسب بحران	۱۲۷
استقبال از چالش‌ها و تجربه‌های جدید	۱۲۸
تحلیل درست موقعیت	۱۲۹
استفاده مثبت از شرایط و موقعیت‌ها	۱۳۰
معنا پیدا کردن برای رویدادها	۱۳۱
انعطاف‌پذیری در برابر شرایط و مسائل پیش رو	۱۳۲
ظرفیت بالای مقابله با بحران	۱۳۳
کنار آمدن و سازگاری با فشارها و استرس‌ها	۱۳۴
واقع‌بین بودن در برخورد با مسائل و موقعیت‌ها	۱۳۵
آموزش نحوه مقابله با سختی‌ها	۱۳۶
سبک فرزندپروری مقتدرانه	۱۳۷
اتحاد بین والدین در رفتار با فرزندان	۱۳۸
آشناکردن فرزندان با مفهوم ناکامی	۱۳۹
فاصله سنی مناسب بین فرزندان	۱۴۰
اجازه اظهار نظر دادن به فرزندان	۱۴۱
سهیم کردن فرزندان در تصمیم‌گیری‌ها	۱۴۲
تبعیض قائل نشدن بین فرزندان	۱۴۳
رعایت حریم بین والدین و فرزندان	۱۴۴
ارزش دادن به فرزندان	۱۴۵
فراهم کردن بستر مناسب جهت ادامه تحصیل اعضا	۱۴۶
آموزش‌های رسمی و غیررسمی مداوم در محیط‌های مختلف	۱۴۷
ترغیب اعضا برای افزایش سطح سواد	۱۴۸
مطالعه کردن برای رسیدن به اهداف (تحصیلی، فکری، اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی)	۱۴۹
آموزش مدیریت مالی به اعضا	۱۵۰

امنیت اقتصادی	۱۵۱
اشتغال و مدیریت مناسب	۱۵۱
مدیریت مخارج	۱۵۲
قناعت	۱۵۳
اشتغال	۱۵۴
شادبودن در کنار هم	۱۵۵
فعالیت‌های لذت‌بخش و	۱۵۵
لذت بردن از زمان حال	۱۵۶
نشاط‌آور اعضای خانواده با هم	۱۵۷
رضایت درونی	۱۵۷
استفاده از شوخ‌طبعی	۱۵۸
گذراندن وقت با هم	۱۵۹
ترسیم آینده متناسب با توانایی‌ها و استعدادهای اعضا	۱۶۰
آینده‌نگری واقع‌گرایانه و مثبت	۱۶۰
امیدوار به آینده	۱۶۱
داشتن چشم‌انداز توام با پیشرفت و موفقیت برای آینده	۱۶۲
پیش‌بینی مشکلات در آینده	۱۶۳
برنامه‌ریزی دقیق برای آینده	۱۶۴
نگاه واقع‌بینانه به آینده	۱۶۵
آمادگی‌های ژنتیکی	۱۶۶
وراثت و شرایط محیطی مناسب	۱۶۶
تجارب زندگی	۱۶۷
ترکیبی از عوامل رشدی، شخصیتی، تربیتی و محیطی	۱۶۸
تجارب خانوادگی پیشین	۱۶۹
ذات و سرشت پاک	۱۷۰

همانطوری که در جدول مشاهده می‌شود، در تجزیه و تحلیل متن مصاحبه با متخصصان خانواده در کدگذاری باز ۱۷۰ مقوله که در کدگذاری محوری براساس شباهت موضوعی در ۲۱ دسته موضوعی و در نهایت در کدگذاری گزینشی در یک مقوله هسته‌ای یا اصلی تحت عنوان تاب‌آوری خانواده نام‌گذاری شده است. با توجه به ابعاد استخراج شده از مقوله‌های مصاحبه با متخصصان خانواده، مدل تاب‌آوری خانواده به صورت زیر تدوین می‌شود:

نمودار (۱) مدل تدوین شده تاب‌آوری خانواده براساس مقوله‌های مستخرج از مصاحبه متخصصان

همچنان که نمودار (۱) نشان می‌دهد، مدل تاب‌آوری خانواده مستخرج از مقوله‌های مصاحبه با متخصصان خانواده در ۲۱ بعد تدوین شده است.

برای اعتبارسنجی یافته‌ها و بررسی اعتبار کدگذاری از روش پیشنهادی گوبا^۱ استفاده شده است. روش گوبا ریشه در چهار محور ارزش واقعی، کاربردی بودن، تداوم و مبتنی بر واقعیت بودن دارد (هولووی و فرش و اتر^۲، ۲۰۰۷؛ نقل از صادقی، ۱۳۹۳). در این پژوهش برای ارزش واقعی بودن، پس از تدوین مدل استخراج شده به شرکت‌کنندگان مراجعه شد و شرکت‌کنندگان مدل استخراج شده را تأیید کردند. با تأیید کردن مدل استخراج شده تاب‌آوری خانواده به‌وسیله شرکت‌کنندگان، ارزش واقعی محقق شد. برای کاربردی بودن یا قابلیت اجرا، پژوهشگران مجدداً با سه متخصص جدید مصاحبه نمودند، مراتب مذکور تکرار شد و یافته‌های جدیدی به‌دست نیامد. برای ثبات و تداوم نیز سؤالات مشابه در قالب‌های مختلف برای شرکت‌کنندگان مطرح شد که شرکت‌کنندگان پاسخ‌های همسان و غیرمتناقضی به سؤالات مشابه که در قالب‌های مختلف مطرح شده بود، دادند. مبتنی بر واقعیت بودن پژوهش نیز بدین طریق حاصل شد که فرآیند پژوهش خالی از هرگونه تعصب باشد. بدین منظور کدگذاری توسط متخصص دیگری نیز انجام شد که مراتب مذکور تکرار شد و یافته‌های جدیدی به‌دست نیامد. همچنین به‌منظور بررسی صحت محتوای مصاحبه‌های صورت گرفته و مفاهیم استخراج شده، همچنین بررسی ثبات مفاهیم، با سه نفر از مصاحبه‌شدگان مجدداً مصاحبه صورت گرفت. مراتب مذکور تکرار شد و یافته‌های جدیدی به‌دست نیامد.

لازم به ذکر است با توجه به اینکه در مراحل مختلف اعتباریابی پژوهش یافته جدیدی به‌دست نیامد، بنابراین می‌توان گفت که کدگذاری‌ها، نتایج استخراج شده و مدل تدوین شده تا حد بالایی قابل اطمینان هستند.

بحث و نتیجه‌گیری

از دیدگاه متخصصان خانواده مشارکت‌کننده در پژوهش، مدل تاب‌آوری خانواده دارای ۲۱ ویژگی می‌باشد شامل: ۱- ایجاد فضای حمایتی مناسب و ایمن در خانه؛ ۲- تخصیص و اجرای مناسب نقش‌ها و وظایف؛ ۳- روابط زوجی مناسب بین زن و شوهر؛

1- Goba

2- Holloway & Freshwater

۴- روابط شفاف، باز و صمیمی بین اعضای خانواده؛ ۵- همدلی و درک متقابل اعضا نسبت به یکدیگر؛ ۶- بیان مناسب هیجانات و احساسات؛ ۷- تعاملات مثبت و مناسب با اطرافیان و جامعه؛ ۸- سلامت جسمانی و روانی اعضا؛ ۹- ویژگی‌های شخصیتی سالم؛ ۱۰- باورها و انتظارات منطقی و انعطاف‌پذیر؛ ۱۱- ارزش‌ها و باورهای دینی و مذهبی؛ ۱۲- داشتن الگوهای مناسب و حمایتگر در تاب‌آوری؛ ۱۳- اهداف مثبت، روشن و دست‌یافتنی (فردی و خانوادگی)؛ ۱۴- همفکری و مشارکت اعضا در تصمیم‌گیری‌ها؛ ۱۵- مسأله‌گشایی و مدیریت مناسب بحران‌ها؛ ۱۶- فرزندپروری سالم و مقتدرانه؛ ۱۷- آموزش‌های رسمی و غیررسمی مداوم در حیطه‌های مختلف (تحصیلی، فکری، اخلاقی، اجتماعی و اقتصادی) ۱۸- اشتغال و مدیریت مناسب منابع مالی خانواده؛ ۱۹- آینده‌نگری مثبت و واقع‌گرایانه؛ ۲۰- فعالیت‌های لذت‌بخش و نشاط‌آور اعضای خانواده با هم؛ ۲۱- وراثت و شرایط محیطی مناسب.

با توجه به مدل تدوین شده مستخرج از مصاحبه با متخصصان خانواده، به نظر می‌رسد که باید به جای تمرکز بر اینکه خانواده‌ها چگونه ناکام می‌شوند، توجه به سوی اینکه چگونه می‌توانند موفق شوند، معطوف شود. به جای دست کشیدن از خانواده‌های مشکل‌دار و نجات افراد بازمانده، می‌توان بهترین اقداماتی را که مبتنی بر فرآیندهای کلیدی محافظت‌کننده است به منظور بالندگی فرد و خانواده انجام داد. تشویق همکاری اعضای خانواده، آن‌ها را قادر می‌سازد تا شایستگی، حمایت متقابل و اعتقاد مشترک به پیروزی تحت فشار را از نو بسازند. اعضا در کنار هم توان غلبه بر بحران‌ها و چالش‌ها را پیدا کرده و موفقیت را همان‌طور که نتیجه تلاش‌ها و منابع مشترکشان است تجربه می‌کنند. تجربه مشترک موفقیت، غرور و حس کارایی خانواده را تقویت کرده و به آن‌ها توان مقابله موثر با بحران‌های بعدی زندگی را می‌دهد.

حال پس از شناسایی معیارها و ویژگی‌های مدل تدوین شده تاب‌آوری خانواده، مروری بر پژوهش‌های انجام گرفته در زمینه تاب‌آوری خانواده می‌اندازیم و آنها را با مدل تدوین شده مورد مقایسه قرار می‌دهیم. هرچند مدل تدوین شده تاب‌آوری خانواده

در ظاهر از نظر الفاظ و کلمات با سایر پژوهش‌ها و نظریه‌ها در بعضی ابعاد و معیارها متفاوت به نظر می‌رسد، ولی به‌طور کلی می‌توان گفت با نظر هوپر (۲۰۰۸) در گرمی خانواده، حمایت هیجانی، ساختارها، کارکردها، با مدل هنری، موریس و هاریست (۲۰۱۵)، در ابعاد حمایت خانواده و سازگاری خانواده، با مدل والش (۲۰۰۷) در ابعاد نظام باورها، الگوهای ساختاری و فرآیندهای ارتباطی، با مدل چندسطحی کارد و بارنت (۲۰۱۵) در زمینه تأثیرگذاری سطوح مختلف از جمله افراد، روابط، خانواده، و واحدهای بزرگ‌تر مثل مدرسه، همسایه‌ها و... با پژوهش فیگلی (۱۹۸۹) در ویژگی‌هایی مثل دارای تحمل بالا، بیان واضح و مستقیم تعهدات و هیجانات، ارتباط باز و موثر، انسجام بالا، نقش‌های انعطاف‌پذیر، تمرکز بر حل مشکل و پذیرش وجود مشکل، با سیمون، مورفی و اسمیت (۲۰۰۵) در صفات تاب‌آوری مثل سازگاری خانواده، ارتباط رضایت بخش با سایر اعضای خانواده و دوستان، رضایت زناشویی، تفریحات لذت‌بخش، لذت بردن از روابط با فرزندان، رضایت خانوادگی و رضایت از زندگی، گذراندن وقت با هم، توافق خانواده درباره مسائل مالی، با بلاک و بلاک (۲۰۰۶)، ماستن و کاست ورس (۱۹۹۸) و راتر (۱۹۸۵) در ارتباط بین والدین و فرزندان، نگرش‌های والدین، ژنتیک، تعهد خانواده، سطح آموزش والدین، فرزندپروری خوب، با مانیینا (۲۰۰۶) در چشم‌انداز مثبت داشتن، معنویت، سازگاری اعضای خانواده، انعطاف‌پذیری و ارتباط افراد، مدیریت مالی، گذراندن زمان با هم، تفریح‌های مشترک، سنت‌های خانواده و حمایت اجتماعی، با ماستن و مان (۲۰۱۵)، در ساختار مناسب خانواده، با یون و همکاران (۲۰۱۵) در عادت‌ها و سنت‌های خانوادگی مثل این که والدین و فرزندان به‌طور منظم با هم شام بخورند، با کاسیس و همکاران (۲۰۱۳)؛ صیدی سارویی (۱۳۹۲)؛ کشتکاران (۱۳۸۸) و سعدآبادی (۱۳۸۹) در الگوهای ارتباطی مناسب خانواده، با تچان و همکاران (۱۹۹۶)؛ عبادت‌پور (۱۳۹۲) و خداجوادی (۱۳۹۰) در عملکرد مناسب خانواده، با رنجبر (۱۳۹۲) در انسجام و انعطاف خانواده و با قره‌داغی و قهرمانلو (۱۳۹۱)؛ روزگار (۱۳۹۱) و پورنواب (۱۳۸۹) در کیفیت زندگی و رضایت از زندگی، دارای ابعاد مشترک می‌باشد.

مروری بر پژوهش‌های انجام گرفته در زمینه تاب‌آوری خانواده نشان می‌دهد که

مدل تدوین شده تاب‌آوری خانواده همه معیارها و ملاک‌های عنوان شده در این پژوهش‌ها را به‌نحوی لحاظ کرده و همچنین همه معیارهای تاب‌آوری خانواده را به صورت یک‌جا در یک مدل مورد توجه قرار داده است. از آن جایی که خانواده به عنوان یک نهاد اجتماعی در عصر جدید دستخوش تغییرات وسیعی شده است. تحولات اجتماعی، صنعتی و علمی مشکلات متعددی برای خانواده‌ها در اکثر جوامع از جمله ایران پدید آورده است. خانواده‌های تک‌والد، زوج‌های شاغل، طلاق، فرزندان بی‌سرپرست و ... در حال رشد است. کنار آمدن با فشارهای زندگی و کسب مهارت‌های فردی و اجتماعی، همواره بخشی از واقعیات زندگی انسان بوده و در ادوار متفاوت زندگی به اشکال گوناگون تجلی یافته است. از آنجا که در شرایط بحران و فشار در نگاه اول چیزی که به‌نظر اعضای خانواده می‌رسد کمبودها و ضعف‌هاست. یعنی بیشتر افراد به نیمه خالی لیوان^۱ نگاه می‌کنند تا نیمه پر لیوان^۲. این مساله خیلی مهم است که خانواده‌ها بدانند همیشه جنبه‌های مثبت و منفی و نقص‌ها و قوت‌ها در زندگی روزمره با هم هستند (برمودز و مانسینی^۳، ۲۰۱۲). برای محققان خانواده، تاب‌آوری به‌دلیل تأکید بر بهترشدن و سازگاری بیشتر اعضا با مسائل و مشکلات، یک فاکتور حمایتی بسیار مهم است. بنابراین، با توجه به اهمیت خانواده در ایجاد، حفظ و ارتقاء بهداشت روان افراد و جامعه و برای ارتقاء سلامت جامعه و تحکیم بنیان خانواده، توجه به عوامل ایجاد و حفظ تاب‌آوری خانواده از ارزش و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. مدل تاب‌آوری خانواده می‌تواند نقشه مفهومی ارزشمندی برای جهت دادن به دامنه وسیعی از خدمات بشری باشد. در تمام تلاش‌هایی که برای کمک به افراد، زوجان و خانواده‌ها برای مقابله و سازگاری در طول بحران و ناگواری‌ها صورت می‌گیرد، یک دیدگاه نظام دار درباره تاب‌آوری حائز اهمیت است. در حوزه خانواده درمانی نیز باید اذعان داشت که مداخلات موفق همان‌قدر که به فنون درمانگر وابسته است به شناسایی منابع خانواده نیز بستگی دارد. مدل تاب‌آوری خانواده، می‌تواند چارچوب عملی و مثبتی فراهم کند که به هدایت اقدامات برای تقویت

1- half- empty
3- Bermudez & Mancini

2- half- full

خانواده جهت حل مشکل موجود بپردازد. این مدل نه تنها به حل مشکل بلکه فراتر از آن به پیشگیری از به‌وجود آمدن مشکل کمک می‌کند. نه تنها خانواده‌ها را اصلاح می‌کند بلکه آن‌ها را آماده می‌سازد تا با چالش‌های آینده نیز روبرو شوند.

با توجه به نتایج به‌دست آمده، پیشنهاد می‌شود با توجه به این که این پژوهش یک پژوهش بنیادی است پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های بیشتری در این زمینه انجام گیرد تا به توسعه دانش در این زمینه کمک کند. همچنین پیشنهاد می‌شود با توجه به مدل تدوین‌شده تاب‌آوری خانواده ابزاری جهت تشخیص خانواده‌های تاب‌آور از غیرتاب‌آور تهیه شود. بسته آموزشی مبتنی بر مدل تدوین‌شده تاب‌آوری خانواده برای کمک به خانواده‌ها تهیه شود. همچنین کارگاه‌ها و دوره‌های آموزشی مبتنی بر مدل تدوین‌شده تاب‌آوری خانواده برای زوجان و افرادی که در زندگی خانوادگی دچار مشکل هستند، برگزار گردد.

از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر: این پژوهش بر روی افراد حاضر به همکاری انجام شده است، بنابراین در تعمیم نتایج آن باید احتیاط نمود. همچنین، در انجام پژوهش بعضی از متخصصان خانواده که به‌عنوان نمونه انتخاب شدند حاضر به همکاری و شرکت در پژوهش نشدند، کم بودن پژوهش‌های معتبر در زمینه تاب‌آوری خانواده یکی از محدودیت‌های دیگر این پژوهش بود. اگر هم وجود داشت پژوهشگر نتوانست به آنها دسترسی پیدا کند.

پرونده‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تاریخ دریافت نسخه اولیه مقاله: ۱۳۹۵/۱۰/۱۵

تاریخ دریافت نسخه نهایی مقاله: ۱۳۹۶/۰۳/۱۷

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۰۵/۱۵

منابع

- پورنواب، فرحناز (۱۳۸۹). اثربخشی آموزش مبتنی بر عوامل تاب‌آوری و رضایت از زندگی گروهی از زنان دارای مشکلات زناشویی در شهر شیراز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی عمومی، دانشگاه آزاد مرودشت.
- حسام‌پور، مریم (۱۳۸۸). نقش واسطه‌ای سبک‌های هویت در میان روابط اجتماعی و تاب‌آوری در دانشجویان دانشگاه شیراز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی تربیتی دانشگاه شیراز.
- خداچوادی، رحم؛ آقابخشی، حبیب؛ رفیعی، حسن؛ عسگری، علی؛ بیان‌معمار، احمد و سهراب عبدی زرین (۱۳۹۰). رابطه کارکرد خانواده و تاب‌آوری در برابر مصرف مواد در دانش‌آموزان پسر دبیرستانی مدارس پرخطر، مجله رفاه اجتماعی، ۴۱(۱۱): ۴۴۴-۴۲۱.
- دست‌غیب، فیروزه (۱۳۸۹). بررسی ارتباط بین عملکرد خانواده با ویژگی‌های شخصیتی و خودکارآمدی دانش‌آموزان دبیرستان‌های شیراز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه آزاد مرودشت.
- ذبیحی، رزیتا؛ نیوشا، بهشته و محبوبه منصوری (۱۳۹۱). رابطه تاب‌آوری و جو روانی-اجتماعی کلاس با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان قطع راهنمایی شهر تهران، فصلنامه اندیشه‌های تازه در علوم تربیتی، ۷(۳): ۸۳-۷۱.
- روزبان، علی (۱۳۹۰). رابطه بین همدلی هیجانی متعادل با عملکرد خانواده معلمان مقطع متوسطه شهر یاسوج، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه آزاد مرودشت.
- رنجبر، مهدی (۱۳۹۲). نقش میانجی‌گری جهت‌گیری هدف در رابطه بین انسجام و انعطاف‌پذیری خانواده و تاب‌آوری تحصیلی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی تربیتی، دانشگاه آزاد.
- زارع میرک‌آباد، اعظم (۱۳۹۱). بررسی میزان برخورداری والدین از مهارت‌های زندگی و ارتباط آن با عملکرد خانواده و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان مقطع راهنمایی شهر تهران در سال ۹۰-۹۱، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی تربیتی، دانشگاه الزهراء.
- سعدآبادی، عصمت (۱۳۸۹). بررسی پیش‌بینی تاب‌آوری فرزندان بر اساس الگوهای ارتباطی خانواده در دانش‌آموزان دوره دبیرستان شهر شیراز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی تربیتی، دانشگاه آزاد مرودشت.
- صیدی سارویی، محمد (۱۳۹۱). رابطه هوش معنوی با کیفیت زندگی کاری و تاب‌آوری میان کارکنان دانشگاه شیراز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی عمومی، دانشگاه آزاد مرودشت.

صادقی، مسعود؛ فاتحی‌زاده، مریم؛ احمدی، احمد؛ بهرامی، فاطمه و عذرا اعتمادی (۱۳۹۳). تدوین مدل تاب‌آوری خانواده سالم به روش پژوهش آمیخته اکتشافی، *مجله روانشناسی خانواده*، (۱): ۲۹-۴۰.

صادقی، مسعود (۱۳۹۲). تدوین مدل خانواده سالم و بررسی تأثیر آموزش مبتنی بر این مدل بر سلامت خانواده، عملکرد خانواده و کیفیت رابطه زناشویی، *پایان‌نامه دکتری مشاوره خانواده*، دانشگاه اصفهان.

ظریفی، مجتبی (۱۳۹۱). هنجاریابی پرسشنامه تاب‌آوری در میان دانش‌آموزان و دانشجویان ورزشکار و غیرورزشکار شهر تهران، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد تربیت بدنی و علوم ورزشی*، دانشگاه علامه طباطبایی.

عبادت‌پور، بهناز؛ نوایی‌نژاد، شکوه؛ شفیع‌آبادی، عبدالله و محمدرضا فلسفی‌نژاد (۱۳۹۲). نقش واسطه‌ای کارکردهای خانواده برای تاب‌آوری فردی و باورهای معنوی و دلزدگی زناشویی، *مجله روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی*، ۳(۱۳): ۲۹-۴۵.

قاسم، مرضیه و مسعود چاری (۱۳۹۱). تاب‌آوری روانشناختی و انگیزش درونی-بیرونی: نقش واسطه‌ای خودکارآمدی، *فصلنامه روانشناسی تحولی*، ۹(۳۳): ۶۱-۷۵.

قره‌داغی قهرمانلو، آسیه (۱۳۹۱). بررسی رابطه کیفیت زندگی و سبک‌های فرزندپروری والدین با سطح تاب‌آوری و عملکرد تحصیلی فرزندان آنان در منطقه ۸ تهران، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی تربیتی*، دانشگاه الزهرا.

کشتکاران، طاهره (۱۳۸۸). رابطه الگوهای ارتباطی خانواده با تاب‌آوری در دانشجویان دانشگاه شیراز، *مجله دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی*، ۱۱(۳۹): ۲۳-۵۰.

کیهانی، مهناز؛ تقوایی، داود؛ رجبی، ابوالفضل و برزو امیرپور (۱۳۹۳). همسانی درونی و تحلیل عاملی تأییدی مقیاس تاب‌آوری کانز-دیودسون در دانشجویان دختر پرستاری، *مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی*، ۱۴(۱۰): ۸۵۹-۸۵۱.

محسنی، رجاء (۱۳۹۲). اثربخشی آموزش تاب‌آوری بر کاهش علائم اضطراب و افسردگی نوجوانان مبتلا به بیماری قلبی، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی عمومی*، دانشگاه رازی.

والش، فروما (۲۰۰۶). *تقویت تاب‌آوری خانواده*، ترجمه: دهقانی، محسن؛ خواجه رسولی، محبوبه؛ محمدی، سمیه و مریم عباسی، (۱۳۹۵)، تهران: دانژه.

-
- Bermudez, m; & Mancini, A. (2012). Familias Fuertes: family resilience, *Handbook of family resilience*, PP.215-277.
- Card, N; & Barnett, M. (2015). Methodological considerations in studying individual and family resilience, *Family relations*, 64, PP.120-133
- Hawley, R. (2000). Clinical implications of family resilience, *American journal of family therapy*, 28(2), PP.101-116
- Henry, C.; Morris, A.; Harrist, A. (2015). Family resilience: moving into the third wave. *Family relations*, 64(1), PP.22-43
- Hooper, M. (2008). Defining and understanding parentification: Implications for all counselors, *The ala-bama counseling association journal*, 34, PP.34-43.
- Holroyd, E. (2005). Concept development of family resilience: a study of Korean families with a chronically ill child, *Journal of clinical nursing*, 13, PP.636-645.
- Kassis, W; Artz, S; Scombor, C; Scombor, E; & Moldenhaur, S. (2013). Finding the way out: A non-dichotomous understanding of violence and depression resilience of adolescents who are exposed to family violence, *Child abuse & neglect*, 37, PP.181-199.
- Masten, S., & Monn, R. (2015). Resilience in children and families: A call for integrated science, practice, and professional training, *Family relations*, 64(1), PP.5-21.
- Manyena, S. (2006). The concept of resilience revisited disasters, *journal of clinical psychology*, 62, PP.434-450.
- Marsh, T. (2003). Family resilience surviving and thriving, *Office of mental health and substance abuse services*.
- Ogelman, H & Erol, A. (2015). Examination of the predicting effect of the resiliency levels of parents on the resiliency levels of preschool children, *Procedia social and behavioral sciences*, 186, PP.461-466.
- Sixbey, M.T. (2005). Development of the family resilience assessment scale to identify family resilience constructs, *Adissertation presented to the graduate school of the University of Florida in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy, university of Florida*.
-

- Simon, J.B., Murphy, J.J., & Smith, S.M. (2005). Understanding and fostering family resilience, *The Family journal: counseling and therapy for couples and families*, 13, PP.427-436.
- Tschann, M; Kaiser, P; Chesney, M; Alkon, A; & Boyce, W. (1996). Resilience and vulnerability among preschool children: family functioning, temperament, and behavior problems, *Journal of the American academy of child & adolescent psychiatry*, 35, PP.184-192.
- Walsh, F. (2002). A family resilience framework: Innovative practice applications, *Family relations*, 51, PP.130-137.
- Walsh, F. (2007). Traumatic loss and major disasters: Strengthening family and community resilience, *Family process*, 46, PP.207-227.
- Walsh, F. (2011). Family resilience: A collaborative approach in response to stressful life challenges, In S. Southwick, D. Charney, B. Litz, & M. Freedman (Eds.), *Resilience and mental health: Challenges across the life span*, (PP. 149-161), New York, NY: Cambridge University Press.
- Wen, Y. & Hanley, J. (2015). Rural-to-urban migration, family resilience, and policy framework for social support in China, *Asian social work and policy review*, 9, PP.18-28.
- Yoon, Y., Newkirk, K & Perry-Jenkins, M. (2015). Parenting stress, dinnertime rituals, and child well-being in working-class families, *Family relations*, 64(1), PP.93-107.